

مجلس بیست و سوم: اصلاح ذات البین

حجت الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری*

اشاره

نزاع‌ها و کاهش آستانه تحمل، از آسیب‌های موجود در جامعه ماست. این امر، به گونه‌ای است که دو طرف با کوچک‌ترین مسئله، به نزاع و اختلاف پرداخته، سرانجام روانه دادگاه می‌شوند و حال آنکه با افزایش آستانه تحمل می‌توان از خیلی نزاع‌ها جلوگیری نمود. عالمان دینی و معتمدان جامعه نیز می‌توانند دو طرف نزاع را آشتی دهند. متأسفانه، امروزه اصلاح ذات البین کم‌رنگ شده و برخی به آن بی‌تفاوت هستند؛ درحالی‌که اصلاح میان مردمان، از صفات و فضایل نیک است و نشانه شرافت نفس و طهارت ذات است و به این سبب، ثواب بسیاری برای آن در احادیث بیان گردیده است. امام کاظم علیه السلام فرمود: «طُوبَى لِلْمُصْلِحِينَ بَيْنَ النَّاسِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُقْرَبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۱ خوشا به سعادت اصلاح‌کنندگان بین مردم؛ آنان همان مقربان روز قیامت‌اند. امام صادق علیه السلام نیز فرمود: «صَدَقَةٌ يُجِبُّهَا اللَّهُ: إِصْلَاحُ بَيْنِ النَّاسِ»^۲ صدقه‌ای که خداوند آن را دوست دارد، اصلاح کردن میان مردم است.

الف. تعریف اصلاح ذات البین

اصلاح ذات البین، از سه واژه تشکیل شده است؛ «اصلاح» از ماده صلح و به معنای ازبین‌بردن نفرت و کینه از میان مردم می‌باشد.^۳ «ذات»، مؤنث ذو به معنای عین هر چیز است^۴ و «بین»

* نویسنده و پژوهشگر.

۱. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۳۹۳.

۲. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۲۰۹.

۳. راغب اصفهانی، مفردات، ترجمه غلامرضا خسروی، ج ۲، ص ۴۱۲.

۴. همان، ص ۲۴.

برای حد فاصل میان دو چیز یا وسط آنها وضع شده است.^۱ در اصطلاح قرآنی، این تعبیر به معنای آشتی دادن مردم و نیز به مفهوم از میان برداشتن تباهی و نادرستی در محیط اجتماعی است.^۲ نقطه مقابل سخن چینی و سعایت، اصلاح ذات‌البین است.^۳

ب. اهمیت اصلاح ذات‌البین

ایجاد تفاهم و زدودن کدورت‌ها و دشمنی‌ها و تبدیل آن به صمیمیت و دوستی، یکی از مهم‌ترین برنامه‌های ستوده اخلاقی در اسلام است.^۴ از این رو، «اصلاح» و دیگر مشتقات صلح، نزدیک به ۸۰ بار در قرآن به کار رفته است. رفع اختلافات خانوادگی و آشتی دادن بین مردم، از مهم‌ترین موارد اصلاح است.^۵ همچنین، اصلاح ذات‌البین یکی از برترین عبادات معرفی گردیده است. امام علی علیه السلام در وصیت‌نامه الهی و سیاسی خود خطاب به فرزندانش فرمود: «... صَلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ أَفْضَلُ مِنْ غَامَةِ الصَّلَاةِ وَالصَّيَامِ؛^۶ من از جدّ شما شنیدم که فرمود: اصلاح بین مردم، از نماز و روزه یکسال برتر است.»

با اینکه دروغ گفتن، یکی از گناهان کبیره است؛ اما به جهت اهمیت اصلاح بین مردم، اگر کسی بتواند به این وسیله بین دو نفر که نزاع دارند، صفا و محبت ایجاد کند، دروغ گفتن برایش جایز است و در شمار دروغ‌های مصلحت‌آمیز است.^۷ امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «الْمُصْلِحُ لَيْسَ بِكَاذِبٍ؛^۸ آشتی دهنده، دروغگو نیست.»

ج. عرصه‌های اصلاح ذات‌البین

مهم‌ترین عرصه‌های اصلاح ذات‌البین، عبارت است از:

۱. خانوادگی

اهداف خانواده و اقتضای تشکیل آن، ایجاب می‌کند که زن و شوهر، در تحکیم و پایداری این

۱. همان، ج ۱، ص ۳۲۸.

۲. جمعی از نویسندگان، دائرة المعارف تشیع، ج ۲، ص ۲۲۹.

۳. ناصر مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۳، ص ۳۱۴.

۴. همو، تفسیر نمونه، ج ۷، ص ۸۳.

۵. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، دائرة المعارف قرآن کریم، ج ۲، ص ۴۸۵.

۶. کلینی، الکافی، ج ۷، ص ۵۱.

۷. محمدرضا مهدوی کنی، اخلاق عملی، ص ۲۳۲.

۸. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۲۱۰.

بنا نهایت سعی خود را به کار برند و با همان انگیزه که بر پدید آوردن آن اقدام کردند، بر دوامش نیز پافشاری نمایند. بنابراین، اگر زن و مردی پس از ازدواج، به عللی زوج خویش را مطابق با معیارهایشان نیافتند و به دلیل مصالح خانواده، در حفظ این بنا و مصالح آن کوشیدند، خداوند دریچه‌ای از خیرات و برکات را به سوی آنان می‌گشاید؛ چنان‌که خدای متعال در سوره نساء بعد از تأکید بر خوش رفتاری با همسران و امر به «عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»،^۱ می‌فرماید: «قُلْ هُوَ الْقَائِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْضِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شَيْعًا وَ يُدِيقَ بَعْضَكُمْ بِأَسِّ بَعْضٍ؛^۲ بگو: او قادر بر آن است که از فراز سرتان یا از زیر پاهایتان عذابی بر شما بفرستد، یا شما را گروه‌گروه در هم افکند و خشم و کین گروهی را به گروه دیگر بچشاند. بنگر که آیات را چگونه گوناگون بیان می‌کنیم. باشد که به فهم دریابند.»

اما امروزه، یکی از آسیب‌های جدی که خانواده‌ها را تهدید می‌کند، جدایی است؛ یعنی زوجین با کوچک‌ترین اختلاف، تصمیم به طلاق می‌گیرند. گویا با لباس سفید به خانه بخت رفتن و با لباس سفید بیرون آمدن، مربوط به گذشته‌های خیلی دور است. متأسفانه، حقیقت تلخ «طلاق» به بیشتر خانواده‌های ایرانی ورود پیدا کرده و به ندرت کسی می‌تواند ادعا کند که در خانواده‌شان نشانی از این پدیده وجود ندارد؛ پدیده‌ای قبح‌شکسته که ممکن است گاه به مناسبتش جشن هم برگزار شود! طلاق که آخرین راه‌حل در اختلافات خانوادگی شمرده می‌شود، امروزه به اولین راهکار تبدیل شده و به طور شتاب‌زده به آن اقدام می‌شود؛ نمونه ذیل، شتاب‌زدگی در طلاق را نشان می‌دهد:

زن جوانی با مراجعه به دادگاه خانواده، درخواست طلاق داد و در خصوص علت آن، به قاضی گفت: «شوهرم اصلاً از من معذرت‌خواهی نمی‌کند؛ تاکنون یک بار هم عذرخواهی نکرده است... می‌خواهم از او جدا شوم.»^۳

این در حالی است که در گذشته، زن و شوهر به آسانی از هم جدا نمی‌شدند. مردم نیز به این امر، حساس بودند و مانع از وقوع جدایی می‌شدند. از سوی دیگر، از سنت‌های پذیرفته‌شده زمان‌های گذشته، اصلاح ذات‌البین توسط معتمدان و به اصطلاح ریش‌سفیدان بوده است. اینان

۱. سوره نساء، آیه ۱۹.

۲. سوره انعام، آیه ۶۵.

۳. نرگس زرین‌جویی، طلاق؛ باید‌ها و نبایدها، ص ۵۲.

در نزاع‌های خانوادگی، اجتماعی و طایفه‌ای به عنوان میانجیگر عمل نموده، بین دوطرف صلح برقرار می‌نمودند. این امر، موجب می‌شد مردم کمتر به دادگاه مراجعه کنند؛ اما امروزه این سنت، کم‌رنگ شده و عملاً مشکلاتی را در پی داشته است. در تفسیر آیه شریفه «وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ»^۱ آمده است که امام صادق علیه السلام فرمود: «إِذَا دُعِيَ لِصُلْحٍ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَلَا تَقُلْ عَلَيَّ يَمِينٌ إِلَّا أَفْعَلْ»^۲ هنگامی که تو را دعوت کردند میان دو نفر صلح برقرار کنی، نگو من قسم خوردم که چنین کاری نکنم.»

این حدیث، اشاره به کسانی است که گاهی اقدام به اصلاح ذات‌البین می‌کنند و سپس، گرفتار مشکلاتی می‌شوند و سوگند یاد می‌نمایند که بار دیگر این کار را نکنند. امام می‌فرماید: این سوگندها، بی‌اعتبار است و مشکلات پیشین نمی‌تواند مانع این کار ارزشمند و مهم شود.^۳ یکی از یاران امام صادق علیه السلام می‌گوید: نزاعی در میان من و دامادم درباره میراثی واقع شده بود. مفضل از آنجا گذشت، کمی ایستاد و گفت: «هر دو به منزل من بیایید.» ما آنجا رفتیم و با چهارصد درهم، اختلاف میان ما را حل کرد. سپس، گفت: «بدانید این از مال من نبود؛ بلکه از مال امام صادق علیه السلام بود که دستور فرموده هرگاه اختلافی در میان شیعیان واقع شود، از مال آن حضرت برگیرم و آنها را صلح دهم.»^۴

۲. اجتماعی

در حوزه اجتماعی نیز اگر بین افراد و گروه‌های جامعه و یا بین دو کشور نزاع رخ داد، وظیفه مسلمانان اصلاح بین ایشان است؛ زیرا همدلی، پایه و اصل سازنده جوامع انسانی است و نزاع، موجب ذلت و فروپاشی جامعه می‌گردد. از این رو، اسلام از همدلی و همگرایی به عنوان نعمت یاد کرده است: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا»^۵ همگی به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید

۱. سوره بقره، آیه ۲۲۴: «خدا را در معرض سوگندهای خود قرار ندهید؛ برای اینکه نیکی کنید و تقوا پیشه سازید و در

میان مردم اصلاح کنید.» (ر.ک: ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۱۴۸.

۲. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۲۱۰.

۳. ناصر مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۳، ص ۳۱۶.

۴. کلینی، تحفة الأولیاء (ترجمه اصول کافی)، ج ۳، ص ۵۲۵.

۵. سوره آل‌عمران، آیه ۱۰۳؛ ر.ک: ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۳.

و نعمت خدا را بر خود به یادآورید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او در میان شما الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت او، برادر شدید.»

علت این همه تأکید در زمینه این مسئله اجتماعی، با کمی دقت روشن می‌شود؛ زیرا عظمت و توانایی و قدرت و سربلندی یک ملت، جز در سایه تفاهم و تعاون ممکن نیست. اگر مشاجره‌ها و اختلاف‌های کوچک اصلاح نشود، ریشه عداوت و دشمنی به تدریج در دل‌ها نفوذ می‌کند و یک ملت متحد و قدرتمند را به جمعی پراکنده و ضعیف مبدل می‌سازد و بدیهی است که جمعی آسیب‌پذیر، ناتوان و زبون، در مقابل هر حادثه و دشمن متزلزل خواهد شد و حتی میان چنین جمعیتی، بسیاری از مسائل اصولی اسلام همانند نماز و روزه و یا اصل موجودیت قرآن، به خطر خواهد افتاد. به همین دلیل، بعضی از مراحل اصلاح ذات البین شرعاً واجب است و حتی استفاده از امکانات بیت‌المال برای تحقق بخشیدن آن، مجاز است.^۱ قرآن کریم نزاع و اختلاف را در ردیف عذاب الهی قرار داده است: «قُلْ هُوَ الْقَائِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْضِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيْعًا»^۲ بگو: او [خدای] تواناست که از بالای [سر] و از زیر پای شما، عذابی بر شما فروفرستد، یا اینکه شما را پراکنده سازد و برخی از شما را به عذاب بعضی دیگر گرفتار سازد.»

امروزه، نزاع و درگیری مسلمانان، عقب‌افتادگی، ذلت و گرفتاری جهان اسلام را در پی دارد و این امر، عذاب جهان اسلام محسوب می‌شود. اگر مردم سوریه، عراق و افغانستان طعمه استکبار هستند، بدان جهت است که کشورهای اسلامی همگرایی نداشته، معمولاً در نزاع بین آنها، جز ایران کسی میانجیگری نمی‌کند. اگر اختلاف و نزاع این جوامع توسط صلح‌گرایان جامعه اسلامی حل شود و هرکدام از کشورهای اسلامی منادی اصلاح ذات البین باشند، به یقین، جهان اسلام دچار خواری و ناتوانی نمی‌گردد. این در حالی است که قرآن مؤمنان را به صلح سفارش می‌کند: «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ»^۳ از [مخالفت فرمان] خدا بپرهیزید و خصومت‌هایی را که در میان شماست، آشتی دهید.» و یا در جای دیگر فرموده: «وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۷، ص ۸۵.

۲. سوره انعام، آیه ۶۵؛ ر.ک: سید محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۷، ص ۱۳۵.

۳. سوره انفال، آیه ۱؛ ر.ک: ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۲، ص ۱۶۶.

اَفْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا؛^۱ و هرگاه دو گروه از مؤمنان با هم به نزاع و جنگ پردازند، آنها را آشتی دهید.»

د. گروه‌های میانجیگر

اصلاح ذات‌البین، بر همگان واجب کفایی است؛ در این قسمت از بحث، اشخاص یا گروه‌هایی که می‌توانند به عنوان میانجیگر در حوزه خانوادگی و اجتماعی به این کار مهم و سازنده اقدام کنند، معرفی می‌شوند:

۱. دو سوی اختلاف

نخستین کسانی که در حل اختلاف خانوادگی وظیفه دارند، خود دوطرف نزاع هستند؛ زیرا آنان به ریشه‌پیدایش تیرگی و راه‌های زدودن آن، آشنا تر از دیگرانند و برای حل مشکل شایستگی بیشتری دارند. بنابراین، برای مثال در نزاع‌های خانوادگی، نخست خود زوجین باید به حل مشکلات و اختلاف میان خویش مبادرت ورزند و یا یکی از آنها در این امر پیش قدم شود؛ مثلاً مرد برای زندگی بهتر، می‌تواند مدارا و سازش کند. داشتن چنین ویژگی‌ای، نشانه ایمان و درایت اوست.

در قرآن و روایات نیز در موارد متعدد بدین مضمون اشاره شده است؛ از جمله خداوند متعال می‌فرماید: «وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا؛^۲ و اگر زنی از شوهر خویش بیم ناسازگاری یا روی‌گردانی داشته باشد، بر آن دو گناهی نیست که از راه صلح با هم به آشتی گرایند که سازش، بهتر است؛ و [لی] بخل [و بی‌گذشت بودن]، در نفوس، حضور [و غلبه] دارد و اگر نیکی کنید و پرهیزکاری پیشه نمایید، قطعاً خدا به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است.» همچنین، رسول خدا ﷺ فرموده: «وَمَنْ مَشَى فِي صُلْحٍ بَيْنَ اثْنَيْنِ صَلَّى عَلَيْهِ مَلَائِكَةُ اللَّهِ حَتَّى يَرْجِعَ وَ أُعْطِيَ ثَوَابَ لَيْلَةِ الْقَدْرِ؛^۳ کسی که در طریق اصلاح میان دو نفر گام بردارد، فرشتگان آسمان بر او درود می‌فرستند، تا زمانی که

۱. سوره حجرات، آیه ۹.

۲. سوره نساء، آیه ۱۲۸.

۳. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۸، ص ۴۴۱.

باز گردد و ثواب شب قدر به او داده می شود.»

۲. انتخاب داوران

اگر اختلاف کنندگان، مانند زن و شوهر، نتوانند مشکل خود را حل کنند، باید داورانی از دو سوی اختلاف برگزیده شوند، تا با گفت‌وگو به اختلاف پایان دهند: «وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا»^۱ و اگر از جدایی میان آن دو (زن و شوهر) بیم دارید، داورى از خانواده آن [شوهر] و داورى از خانواده این [زن] تعیین کنید. اگر سر سازگاری دارند، خدا میان آن دو سازگاری خواهد داد.»

قرآن بدان جهت به انتخاب داوران خانواده زن و شوهر تأکید می‌کند که این داورى، امتیازاتی دارد و سایر محاکم، فاقد آن هستند.^۲ ز مخشرى در این باره می‌نویسد: «علت اینکه در درجه نخست، باید داوران از میان خانواده زن و شوهر برگزیده شوند، این است که نزدیکان مرد و زن از رویدادهای جاری میان آن دو آگاه‌ترند و نیز علاقه آنها به اصلاح به واسطه خویشاوندی، از بیگانه بیشتر است. همچنین، زوجین اسرار دل خود را در نزد خویشاوند بهتر از بیگانه آشکار می‌کنند.»^۳

۳. عالمان دینی

عالمان دینی نیز می‌توانند به حل اختلافات پرداخته، از رفتن دوطرف به دادگاه و تشکیل پرونده جلوگیری نمایند. در زمان گذشته، مردم با اعتمادی که به عالمان دینی داشتند، برای حل اختلاف‌های خود به علما مراجعه می‌کردند. شهید بهشتی می‌گوید: «انتظار مردم از عالم دین، این است که برای آنان گره‌گشایی کند و در کدورت‌های میان گروه‌ها و یا اختلاف‌های خانوادگی مردم به خود زحمت بدهد و با فرزاندگی و تدبیر، از بزرگ‌شدن رویداد پیشگیری کند.»^۴ همچنین شهید بهشتی، از شیخ ابراهیم نجف‌آبادی یاد کرده و می‌گوید: «گاهی مردم بعد از نیمه‌شب در خانه ایشان را می‌زدند و می‌گویند ریش سفیدهای فامیل نتوانسته‌اند دعوای خانگی را حل

۱. سوره نساء، آیه ۳۵.

۲. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۷۶.

۳. محمود زمخشری، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ج ۱، ص ۵۰۸.

۴. مجله حوزه، آذر و دی - بهمن و اسفند، ۱۳۷۹ ش، ش ۱۰۱ و ۱۰۲.

کنند؛ لطفاً بیایید ما را اصلاح دهید.»^۱

بنابراین، اگر یک عالم دینی در محل و روستا وظیفه اصلاح ذات‌البین را انجام دهد، خیلی از اختلافات خانواده‌ها حل می‌گردد. اصولاً عالمان دین به دلیل موقعیت اجتماعی و دینی، خیلی خوب می‌توانند در سالم‌سازی جامعه و زدودن غبارهای کینه و دشمنی، نقش بیافرینند. از این‌رو، علما وظیفه‌ای سنگین دارند و باید پا به میدان بگذارند و اختلاف‌ها را ریشه‌یابی کنند و به درمان آنها برخیزند؛ وگرنه گناهی نابخشودنی را انجام داده‌اند. اگر عالمان رسالت خود را درست انجام دهند، بسیاری از درگیری‌ها و نزاع‌های خانوادگی و اجتماعی فروکش می‌کند.

۴. معتمدان

در عرصه خانوادگی و اجتماعی، معتمدان، یعنی بزرگان و به‌اصطلاح ریش‌سفیدان نیز می‌توانند نقش ایفا کنند؛ همان‌گونه که در زمان گذشته، بیشترین اختلاف خانواده و افراد جامعه توسط اینان حل و فصل می‌گردید. معتمدان، اصلاح ذات‌البین را وظیفه خود دانسته، در ایفای آن سر از پا نمی‌شناختند؛ حتی برخی در این خصوص، از سرمایه خود استفاده می‌نمودند تا بین اعضای خانواده و یا دو نفر، صلح و آشتی برقرار شود. امام صادق علیه السلام به مفضل می‌فرماید: «إِذَا رَأَيْتَ بَيْنَ اثْنَيْنِ مِنْ شِيعَتِنَا مُنَازَعَةً فَأُفْتِدْهَا مِنْ مَالِي»^۲؛ هرگاه میان دو نفر از شیعیان ما نزاعی دیدی، از مال من غرامت بده. یعنی با پرداخت وجه مورد اختلاف، میان آنان را اصلاح کن. بدیهی است که نتیجه این امر، کاهش پرونده‌ها در محاکم قضایی است؛ اما متأسفانه امروزه که اصلاح ذات‌البین فراموش و یا کم‌رنگ شده، پرونده‌های دادگاه‌ها چندین برابر گردیده است.

---

۱. همان.

۲. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۲۰۹.